

**ИЗВЕСТИЯ НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
ВАРНА**

XLI (LVI), 2005

**BULLETIN
DE MUSÉE NATIONAL DE
VARNA**

Книгоиздателство ЗОГРАФ
Варна, 2007

РАННОВИЗАНТИЙСКИ ЗЛАТЕН КОЛАН ОТ БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Александър Минчев

Преди няколко години, при гмуркане за риболов, леководолази са открили случайно голям фрагмент от много интересен и изключително рядък златен накит. Повече от година след намирането му бях помолен, въз основа на няколко негови снимки, да преценя от коя епоха е находката. Човекът, който се свърза с мен и ми показа снимките, не бе откривателят и затова оскъдните сведения, които той ми даде, не са съвсем сигурни. Не ми бяха посочени и точните размери на накита, а само бе споменато, че е намерен северно от нос Емине (античния Емона), че общата му дължина е „около един метър“ и че тежи 115 грама¹. Беше ми разрешено да копирам снимките и да ги ползвам за евентуална публикация в бъдеще². Тъй като находката е много ценен паметник на античното златарство, реших да направя предварително съобщение. Използвам снимките, които получих (направени от непрофесионален фотограф), и детайли, извлечени от тях. Понеже по-нататъшната съдба на накита не е ясна, смятам, че е полезно той да влезе в научен оборот и като превенция, с оглед на възможното му нелегално изнасяне и продажба извън страната. Свидетели на такива неща ставаме постоянно, но оставам все пак с надеждата, че тъй като произхожда от България, някога той ще постъпи в някой от големите наши музеи. Тогава друг колега ще може да предложи вероятно още по-пълно описание и съответно допълнителен коментар за това ценно произведение на античното златарство.

В момента накитът представлява дълга двусъставна верижка от ажурни звена в две различни форми с обща дължина около един метър или малко повече (*обр. 1: а, б*). Двете съставни части са свързани помежду си с овален медальон (*обр. 2, 3*). Правилата на симетрията изискват от другата страна на медальона да има закачена още една част като горната, която сега липсва. Това впрочем се доказва и от запазените следи от припояване на втора халкичка на гърба на медальона, симетрично от другата страна на връзката със запазената горна част (*обр. 10*). Възможно е втората горна половина да е била откъсната още в древността или това да е станало по-късно, след попадането на накита в морето.

Запазената горна част (сегмент) на накита се състои от двадесет и три кръгли ажурни звена с приблизителен диаметър 2 см и обща дължина около 50 см (*обр. 2*). Всяко от звената представлява едновременно изработена комбинация от външен пръстен и вписана в него вътрешна ажурна пластинка. Тя има четири симетрично разположени елипсовидни отвора по периферията и един ромбовиден в средата. При някои между нея и външния пръстен има четири дълговидни изреза. Пластинката е свързана с външния пръстен чрез две плътни странични триъгълни пластини и две дълговидни – горе и долу, през които минават масивни двойни халкички с формата на цифрата 8, свързващи ажурните звена на верижката. Лицевата страна на ръбовете на ажурните детайли е отнета леко с резец под ъгъл. Това им придава известна релефност (*обр. 4*). Кръглите звена са плоски отзад и невинаги равни по ръбовете. Те са лети в калъпи – най-малко два, ако се съди по някои от детайлните снимки (*обр. 5*). Последните три ажурни звена в горния край са разделени от две халки с малко по-малък диаметър от тях (около 1,6 см?), като крайното звено има и малка халкичка за закачване към него на кукичка от другия (липсващ) сегмент (*обр. 6*). Това е второ доказателство, че горе накитът е имал и друга част, която се е захващала за запазените части, като трите заедно са образували голямо и сложно златно украшение.

Долната половина на накита (с обща дължина също около 50 см) се състои от десет тънки ажурни звена със сърцевидна форма, всяко от тях с височина около 4 см и ширина около 3 см. Долният край на тази част завършва с лунула, допълнително украсена с три капковидни висулки (*обр. 3*). Във вдлъбнатината на горния край на всяко сърцевидно звено е припоена хоризонтално малка халкичка за свързване със съседните. Тя е украсена от двете страни с по една гранула. Такава халкичка (без гранули) е припоена вертикално със същата цел и в долния край. Сърцевидните звена са също с ажурна украса, но значително по-богата. В двата горни края са изобразени симетрично две птици (гълъби?) с обърнати една към друга глави и с разветви ленти (?) на шиите. Тези фигурки стъпват на низходящо развиващ се и стеснен към долния край сложен растително-геометричен украсителен мотив, който включва палмети, аканти, бръшлянов лист, ромб и други. Стилизираната украса представя дървото на живота. За разлика от кръглите звена, тук ажурната украса е допълнително оформена с резец и длето, като са подчертани някои детайли по растителните мотиви и по птиците (*обр. 7*). По опашките на птиците се виждат дълги пера, схематично представени с коси чертички, по телата те са по-

къси, предадени с насечки. Очите им са оформени с вдлъбнатини. По две-три насечки има и по края на лентите (?). За разлика от кръглите, тези звена имат по-добре очертана релефна рамка с нисък ръб. Те са изработени също чрез леене в калъп и отзад са плоски (обр. 8).

В долния край на този сегмент за последната сърцевидна пластинка е окачена с вертикална халкичка ажурна лунула. Тя е оформена отдолу като двойна арка, на чиито върхове са окачени (пак с вертикални халкички) три капковидни висулки. В средата на лунулата има растителен орнамент – палмета в кръг с излизащи от него настрани два симетрични акантови листа. Лунулата също е лята в калъп, като краищата на растителния орнамент са цизелирани. Тя е обрамчена допълнително отпред с низ от припоени ситни гранули (обр. 9). Цизелирането се е отбелязало в позитив на обратната ѝ страна, което доказва, че тя, както и останалите детайли на накита са много тънки (обр. 10). Висулките към нея обаче са плътни и по-масивни. Те са лети, задната им повърхност е плоска, а лицевата – плитко вдлъбната – може би за допълнителна украса с емайл, която сега липсва. До припоените в горния край малки халкички има украса от две гранули.

Между двата запазени сегмента на накита е разположен овален свързващ медальон, обрамчен от добре оформен гранулиран пръстен. В средата му има ниско гнездо, също с овална форма, в което е бил поставен скъпоценен камък или цветен емайл, който сега липсва. (обр. 1: а, б – в средата и 2, 3 – в горния край). Задната част на медальона е плоска, леко деформирана, с плитки вторични вдлъбнатини. Почти в средата ѝ се забелязва допълнително врязано изображение, напомнящо стилизирана издължена китка и длан на ръка с пръсти. Не е възможно да се определи със сигурност дали това е част от вторична украса на накита (знак ?), или е случайно съвпадение на драскотини, получени при престоя на накита в морето или по-рано. От три страни медальонът е имал симетрично припоени малки халкички, от които едната липсва, но мястото на припояването ѝ все още личи (обр. 11). За долната халкичка на медальона е закачена с S-овидна кукичка втората (долна) част на накита, а за другата запазена отстрани – горната му част (обр. 2, 3).

Въпреки че е фрагментиран, накитът без съмнение е много ценен паметник на античното златарство. Правят впечатление неговите фини ажурни детайли. Те са изработени в характерната за римската и ранновизантийската епоха техника *opus interrasile*, която след III в. търпи известни промени и получава като че ли по-широко приложение в златарската практика³.

Накитът представлява сложно нагръдно или друг вид украшение, точен паралел на което не намерих в достъпната ми литература. Датирането му може да стане единствено чрез по-детайлно изследване на неговите съставни част и най-вече на тяхната украса.

ОПИСАНИЕ НА ДЕТАЙЛИТЕ

I. Кръгли ажурни звена от горния сегмент на накита, изработени в *opus interrasile*. Диаметърът им е приблизително 2 см, а със свързващите халкички – около 2,5 см (*обр. 4*). Звената се срещат порядко като основни детайли в ранновизантийски огърлици. По-често те заемат двата горни края на огърлицата – като междинна част при закопчалките или самите те са оформени като закопчалки – съответно с халкичка и кукичка за закачване. Познати ми са три огърлици, изработени само от кръгли ажурни звена. Едната е от Националния музей в Никозия (Кипър), от края на VI в.⁴ (*обр. 12*), втората – от бившата колекция на княз Чарториски в Краков, датирана в края на VI–началото на VII в.⁵, а третата (с три висулки) е от колекцията на Музея в Dumbarton Oaks във Вашингтон. Огърлицата е била намерена в Константинопол заедно с пръстен и монети на император Ираклий (613–641), което определя датирането ѝ в първата половина на VII в.⁶ Една огърлица от Асиут (Горен Египет) е изработена също изцяло от два вида редуващи се звена. Едните са ажурни, кръгли и с розети, а другите – плътни, с голям камък в средата, обкръжен от едри гранули и перли. Огърлицата се пази в Staatliche Museen в Берлин и е датирана в V–VI в.⁷ Подобни на звената на публикувания тук накит, но с по-сложна украса, са кръглите ажурни висулки на една огърлица – част от златно съкровище от Мерсина, край Тарс в Мала Азия (сега в Държавния Ермитаж – Санкт Петербург), отнесена към края на VI в.⁸, както и на една закопчалката на огърлица от съкровище от VII в., намерено в манастира „Св. Богородица“ в Бет Шеан (Израел)⁹. Аналогична е украсата на свързващото звено при закопчалките на огърлица верижка с кръст и амулетни тръбички от Източното Средиземноморие, сега в колекцията на Burton Y. Berry (САЩ), датирана в V–VI в. (*обр. 13*)¹⁰. Подобна форма и украса имат и двете звена на закопчалката на една огърлица с медальон от частна колекция, датирана в VI–VII в.¹¹, и закопчалка на друга – от Вишница (Сърбия), от V–VI в., сега в Народния музей–Белград¹². Схемата на украса на звената на българския накит се приближава като че ли най-вече до тази на закопчалката на една огърлица от The Walters Art Gallery – в Балтимор (САЩ), от VI в.¹³.

Много близка е и украсата по горния кант на вотивната корона на визиготския крал Рецесвинт (Recceswinth), датирана между 653 и 672 г.¹⁴. Трябва да отбележа обаче, че всички цитирани паралели имат значително по-сложна и фина ажурна украса от тази на кръглите звена в публикувания тук накит. Това се дължи може би на сравнително по-малките размери на огърлиците, които са били гледани по-отблизо. Кръгли звена, но по-големи (с диаметър между 3,5 и 4,5 см) са били използвани освен в огърлици, и за направа на ажурни колани. Такова е единичното звено от Virginia Museum в Ричмонд (САЩ), датирано в средата на VI в. (обр. 14)¹⁵. Както споменах, не ми е известно досега да е публикуван подобен цял колан, съставен само от ажурни звена. Малкото запазени детайли от такива големи накити, които имат и функционално предназначение, се датират в V–VI в.¹⁶

II. Сърцевидни ажурни звена от долния сегмент на накита, изработени също в *opus interrasile*. Размерите им са: височина (заедно със свързващите ги халкички) около 4 см, широчина около 3 см (обр. 7).

Очевидно това е много рядка и може би по-късно възникнала ранновизантийска форма на ажурни звена, тъй като подобните детайли на украшения са много малко. Сърцевидно оформени са плътните (а не ажурни) висулки на крайното украшение – лунула, на един колан от халки в съкровището от Кратигос (о. Лесбос), сега във Византийския музей–Атина, датирано в VII в.¹⁷ В достъпната ми литература по темата успях да намеря само един сравнително точен паралел. Това са детайлите (звената) от верижките, на които е окачена споменатата вече вотивна корона на крал Рецесвинт. Те са също сърцевидни, но далеч по-грубо изработени и са оброчени с перлен кант, а ажурната им украса е много семпла – само една доста варваризирана палмета¹⁸. В тяхната изработка се чувства един силен средновековен „повей“ и определено отдалечаване от класическото антично изкуство и свързаната с него златарска техника. Това съвсем не личи в сърцевидните звена на висящия сегмент от българския накит. При тях украсата е лека и ефирна, хармонията на симетричната композиция е осезаема. Това се отнася дори и за свързващите халкички, които (с изключение на най-долната) са разположени в горния край хоризонтално, а в долния – вертикално. Всяка от двете птици (гълъби?), изобразени в горната част на звената, е стъпила стабилно върху мотив, наподобяващ бръшлянов лист. Той се свързва надолу в композиция с ластари и палмета и с тях оформя стилизирано дърво на живота. Този древен мотив е възприет и възпроизвеждан широко и в раннохристиянското изкуство като символ

Обр. 1 а. Златен ранновизантийски накит (колан) от Черно море – общ вид

Обр. 1 б. Златен ранновизантийски накит (колан) от Черно море – общ вид

Обр. 2. Запазената горна част на колана с кръгли ажурни звена и медальон

Обр. 3. Долната част на колана със сърцевидни ажурни звена, медальон и висулка лулула

Обр. 11. Свързващ медальон в средата на колана (гръб)

Обр. 4. Кръгли звена от колана (лице)

Обр. 5. Кръгли звена от колана (гръб)

Обр. 6. Крайни ажурни звена с халка закопчалка

Обр. 7. Сърцевидни ажурни звена от колана (лице)

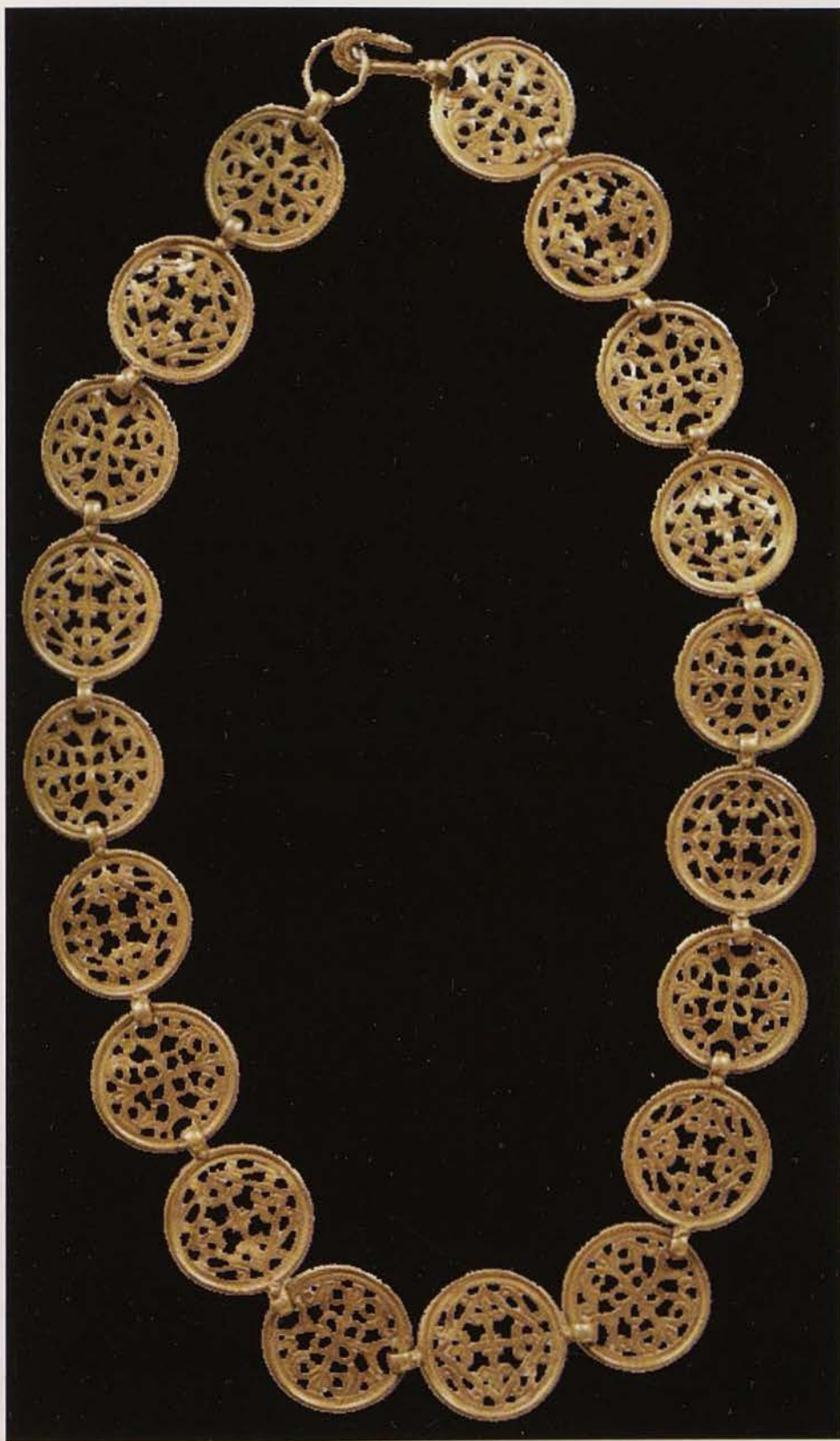
Обр. 8. Сърцевидни звена от колана (гръб)

Обр. 9. Висулка лулула в долния край на колана (лице)

Обр. 10. Висулка лулула (гръб)

Обр. 12. Златна огърлица с кръгли ажурни звена от Кипър (по Yeroulanou, 1999)

*Обр. 15. Ажурно звено с птици от златна огърлица
в Римско-германския музей в Майнц, Германия (по Brown, 1984)*

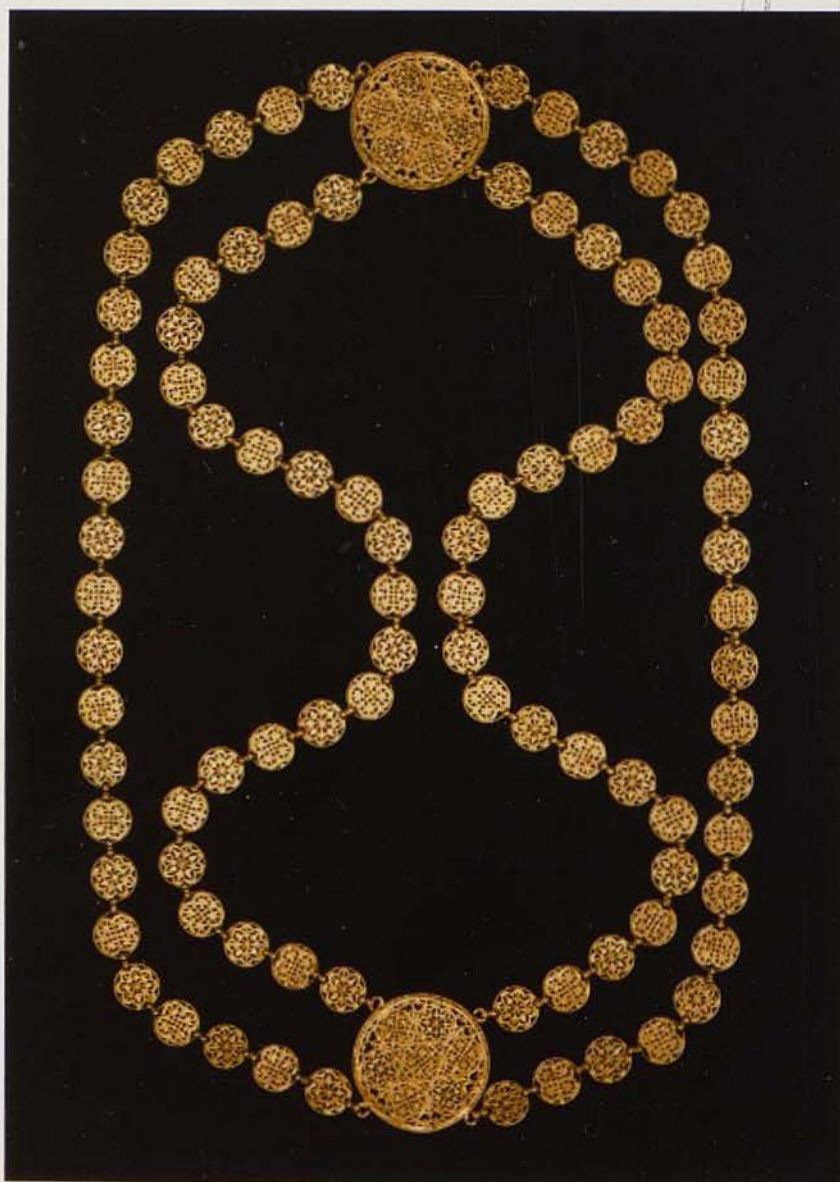
*Обр. 14. Ажурно златно звено от колан
от Virginia Museum в Ричмонд, САЩ (по Yeroulanou, 1999)*

*Обр. 16. Висулка лунула на златен колан от Кипър
(по Yeroulanou, 1999)*

*Обр. 13. Ажурна закопчалка на златна огърлица от Източното Средиземноморие
(по Rudolph, 1995)*

*Обр. 17. Нагръден златен накит от Египет, сега в Британския музей
(по Yeroulanou, 1999)*

на рая¹⁹. Две ажурни фигури на птици (предимно пауни) с дървото на живота между тях и по-рядко с кръст или монограм се изобразяват често в ранновизантийското златарско изкуство. Това се отнася особено за характерните през този период и доста разпространени като тип луновидни ажурни обеци²⁰. Те се появяват през VI в. и заради пауните се смята, че дървото на живота ги превръща в особени амулети, които някои автори приемат дори за сватбени подаръци²¹. Донякъде сходни с тези от публикувания тук накит са фигурите на птиците от чифт обеци от колекцията Burton Y. Berry, датирани в края на V–VI в.²², както и от друг чифт – от некропола край Keszthely–Fenekpuszta (Унгария), отнесени към края на VI–началото на VII в.²³ Много близки са фигурите на птиците на една обеца от музея Метрополитън в Ню Йорк, датирана в VI–VII в.²⁴, както и на едно от кръглите ажурни звена на огърлица от VII в. в Римско–германския музей в Майнц (Германия), (обр. 15)²⁵.

III. Ажурна лунула, изработена в *opus interrasile* с по-масивни капковидни висулки, разположена най-отдолу на втория сегмент. Общата височина е около 5 см, а широчината – около 4 см, като височината само на лунулата е около 2,5 см.

Лунулата, с която завършва в долната си част накитът от морето, е добре познат декоративен елемент в античното златарство. Смята се, че се появява в ранноримския период и има източен (сирийски) произход²⁶, но корените на формата са още в древноизточното изкуство. Първоначално тя има наистина форма на обърнат лунен сърп и се ползва като висулка (пандантив) към различни видове златни огърлици или самостоятелно и играе ролята на амулет²⁷. През късната античност лунулата, вече широка и по-масивна, се явява и в обеци²⁸. Формата на лунулата през ранновизантийската епоха получава по-нататъшно развитие, като става още по-широка, а самата лунула понякога е ажурна. Долният ѝ край (както на публикуваната тук) приема двойноарковидна форма²⁹. Началото на тази промяна трябва да се търси още в III в., ако се съди по подобен пандантив на един фрагментиран златен накит от гробна находка от с. Арчар, Видинско (Ratiaria)³⁰. Трябва да подчертая, че лунули, особено ажурните, с такава форма са твърде редки³¹. Подобен е например пандантивът на златния колан от съкровището от Кратигос, датирано в VII в. Нещо повече – той също има допълнителни плътни висулки – двете с капковидна форма (подобни на тези от лунулата от нос Емине) и една сърцевидна (обр. 16)³². Много близка форма до лунулата от накита имат и чифт обеци от Италия, сега в сбирката на античния отдел на Staatliche

Museen Preußischer Kulturbesitz в Берлин³³, датирани в VI–VII в., и още едни – от същото време, но с плътна лунула с врязана украса, от бившата колекция на князете Чарториски³⁴. Лунула със същата форма и капковидни висулки, но плътна и с украса от гранули има също в известната „тюркска“ находка от златни накити и предмети от с. Глодоси в Украйна, датирана към средата на VII в.³⁵

Капковидните висулки на лунулата също са характерни за ранновизантийската епоха, въпреки че се срещат сравнително рядко. Такива висулки са изобразени на голямата аграфа, която придържа туниката на император Теодосий I (379–395) на един релеф в Real Academia de la Historia, Мадрид³⁶. Подобна висулка има и на огърлица със стъклени мъниста, датирана в VII в., от колекцията „Stathasos“ в Атина³⁷, а отделни еземпляри – някои с допълнителна украса от полускъпоценни камъни и отнесени към VI–VII или само към VII в. – са известни от различни музейни и частни колекции³⁸. Капковидни висулки като от българския накит имат и чифт луновидни обеци от Археологическия музей във Волос (Гърция)³⁹, от VI–VII в. Мотивът на украсата на българската лунула – палмета в кръг и растителен орнамент край нея, се среща и по-рано – в някои ажурни римски златни накити от III в., но е по-характерен за късноантичното и ранновизантийското ювелирно изкуство. Подобен мотив се повтаря и в една ажурна златна гривна от IV–V в. от Римско–германския музей в Майнц⁴⁰. Възможно е висулките от накита да са имали някога допълнителна украса от емайл, каквато са имали висулките на споменатата лунула от Глодоси, сега частично запазена⁴¹.

IV. Елипсовиден медальон с гнездо за камък или емайл. Разположен в средата на накита, той е свързвал горните две части с долната. Централното място на медальона се подчертава от контраста между цвета на ажурните златни детайли и на скъпоценния камък или емайла в гнездото му. Височината му е около 6 см, а широчината – около 4 см (обр. 2, 3, 11).

Този тип медальони е характерен за римското⁴² и ранновизантийското златарство, но се среща и по-късно. По тази причина е твърде рисковано той да се използва като сигурен датиращ елемент. Все пак ще посоча някои по-близки примери. Такива медальони са поставени в брошка от съкровището от Osztopataka (Унгария), датирано в началото на IV в., сега в Kunsthistorisches Museum – Виена⁴³, като централна част на късноантична златна огърлица от Египет, сега в сбирката на Staatliche Museen – Берлин, датирана в IV–V в., и др.⁴⁴

Ще добавя, че богато украсените златни колани на девойките от шествието, изобразено в мозайките от второто десетилетие на VI в. на църквата „San Apollinare Nuovo“ в Равена, имат в средата кръгла тока с инкрустиран по подобен начин голям елипсовиден скъпоценен камък⁴⁵. Украса от емайл има също големият заден медальон от огърлицата в Римско-германския музей в Майнц от VII в., както и някои други накити от същото време⁴⁶. Трябва да отбележа, че сходни по форма овални златни апликации се срещат сравнително често през късната античност и като украси на колани⁴⁷.

Приведените дотук примери за златни накити – идентични или близки по форма и изработка до детайлите на описвания накит, дават възможност той да се датира сравнително точно. Явно е, че повечето от посочените паралели се отнасят към VI–VII в., което позволява да бъде датиран също към това време. Като по-вероятна дата на неговата изработка бих посочил края на VI–VII в., особено поради по-рядката и изглежда по-късна форма на сърцевидните звена от долната му част.

Остава да се изясни какво е представлявал този рядък и любопитен накит. Както е видно, той няма точни паралели сред ювелирните изделия от ранновизантийската епоха, към която без съмнение се отнася. Красивото му и изящно оформление, както и неговите значителни размери го правят изключителна находка сред златарските произведения от това време. Възможностите за неговото предназначение са очевидно две. Едната е той да е бил голямо нагръдно украшение. В такъв случай след провисването от врата неговите две горни части биха достигнали почти до началото на коремната област, а висящият му сегмент би трябвало да се спуска доста по-надолу. Това не е възможно, като се има предвид, че откритите огърлици със същата или близка дължина от това време са достигали най-много до върха на коремната област.

Най-близко като идея и изпълнение до накита от нос Емине е едно голямо нагръдно украшение, датирано в VI в. То се състои обаче от две верижки, направени от подобни на тези от описвания накит кръгли ажурни звена, свързани с два по-големи, също ажурни медальона. Украшението има обща дължина 73,4 см, намерено е вероятно в Египет⁴⁸ и се пази в Британския музей (*обр. 17*)⁴⁹. Донякъде сходна като оформление е и една огърлица с кръст и голям заден медальон, дълга 91 см, от Римско-германския музей в Майнц, датирана в VII в., на която обаче се редуват ажурни и плътни звена⁵⁰.

Другата възможност е накитът да е бил ажурен колан. Дължината на горните му части – по около 50 см всяка или общо около 1 м, дава

възможност той да обхване доста голяма талия, като висящата му половина с приблизително същата дължина ще да е била разположена отпред – по средата. По подобен начин, но с висящи отпред две къси и почти равни части, е изобразен коланът на Исаяя (?), в една от сцените на стенната мозайка от средата на V в. в църквата „Santa Maria Maggiore“ в Рим⁵¹. Златен ажурен колан, но за съжаление със закрыта от наметка предна част носи една от фигурите вдясно от Исус Христос, изобразена в абсидната стенна мозайка на храма „Сан Витале“ в Равена, датирана във второто десетилетие на VI в.⁵² Сред известните ми изображения на подобни колани най-близко до разглеждания тук е върху сребърна паница от Almendralejo (Испания), сега в сбирката на Real Academia de la Historia, Мадрид. На нея е представен император Теодосий I с двама от синовете си – Аркадий и Хонорий или Аркадий и Валентиниан II. Изображеният вдясно юноша носи колан, съставен от правоъгълни и квадратни, а този вляво – от правоъгълни и кръгли елементи. И двата колана имат висяща отпред в средата част⁵³.

Приема се, че модата да се носят съставени от няколко части колани (с висящи сегменти) през късната античност има най-вероятно византийски произход⁵⁴.

Смята се, че през ранновизантийската епоха са били изработвани два вида колани от злато. Едните са направени от различни видове верижки, понякога с големи монети (медальони) по тях, а другите – от кожа или плат с апликирани ажурни или плътни златни детайли⁵⁵. Коланите с медальони се смятат за сватбени. Направени са от голям брой от тези специфични монетни форми с различен диаметър, свързани с верижки в дълга лента. Подобен е частично запазеният колан от Сирия, датиран в VI–VII в., от бившата колекция „De Clercq“ в Париж⁵⁶. Колан от втория вид, изработен от детайли със стилизирана растителна форма, апликирани вероятно върху кожа, носи консулт Стилихон, изобразен върху диптих от слонова кост от VI в.⁵⁷ Доколкото ми е известно, от ранновизантийската епоха са запазени цялостно три колана, изработени само от злато. Двата са направени само от халки, като първият от тях има обща дължина 95 см и в средата му е закачена висулка с луновидна форма, подобна на тази от описвания накит. Вторият е направен по същия начин, но е с дължина 104,5 см и има пандантив с растителни мотиви. И двата колана са част от съкровище, датирано в VII в., намерено край Кратигос⁵⁸. Третият колан е направен от квадратни, отчасти ажурни детайли със схематична растителна украса – стилизирани палмети и кръгъл ажурен медальон, който свързва двете му части в средата и се закопчава отзад с тънка

верижка. Запазената му дължина е 1 м, намерен е в манастира „Бет Шеан“ в Израел и се датира по археологическия контекст в VII в.⁵⁹ Трябва да посоча и споменатото вече кръгло ажурно звено от колан с две халкички от страни и диаметър общо 4,5 см, датирано в средата на VI в. То произхожда вероятно от Сирия и се пази в Музея за изящни изкуства в гр. Ричмонд, САЩ⁶⁰. Този детайл е важно доказателство, че през ранновизантийската епоха всъщност е имало и трети вид златни колани. Те са били съставени от ажурни звена – кръгли или (както публикувания тук) с различна форма.

Накитът от българското Черноморие е бил използван или като голямо нагръдно украшение (огърлица), или като колан. Без да изключвам напълно първата възможност, аз съм склонен да приема втората. Причината за предпочитанието ми (освен размерите на накита, които, както се видя от описаните примери, са подходящи и за нагръдно украшение, и за колан) е, че такива дълги висящи сегменти не са характерни за огърлиците, независимо от тяхната обща дължина. За тях като допълнителна украса са използвани сравнително неголеми медальони, кръстове, монети и различни пандантиви⁶¹ или комбинация от няколко вида подобни добавъчни украшения⁶². Това изключва според мен до голяма степен възможността накитът да е огърлица. Същевременно бих посочил известната мозайка с поклонението на влъхвите от базиликата „San Apollinare Nuovo“ в Равена. На нея един от влъхвите изглежда носи богато украсен златен колан с голяма кръгла тока и къса висяща част отпред (?)⁶³. Висящи отпред части на мъжки колан (вероятно кожен, с апликации и накрайници) личат ясно на мозайката от Кисуфум (Израел), от VI в.⁶⁴ Допълнително доказателство, че накитът от България по-вероятно е колан, са двете халки, които не са поставени случайно към края на запазения горен сегмент (виж *обр. 5, б*). Те дават възможност за лесно скъсяване на дължината му, съответно с около 5 или 10 см, което е можело да стане при закачване за една от тях на кукичката – закачалка на втория, липсващ сегмент. Този начин на скъсяване или удържаване се използва при коланите, направени само от халки⁶⁵.

Новооткритият златен ажурен колан от българското Черноморие е единственият засега запазен почти изцяло. Той е извънредно рядко произведение на ранновизантийското златарство, което едновременно има утилитарно предназначение и служи за украса. Ако евентуално накитът е нагръден (което според мен е малко възможно), с голямата си висяща част отпред той представлява неизвестен досега тип златарско изделие от тази епоха. Нагръдник или колан, може да се

предположи, че накитът е бил произведен в някое от големите, най-вероятно императорски ателиета на Константинопол. По това време (VI–VII в.) в резултат на сериозните политически сътресения и загубите на територии в Северна Африка столицата остава главният производствен център, който предлага висококачествени ювелирни изделия⁶⁶. Оттам те са били разпространявани в различните части на империята. Някои от тях са били продавани или раздавани в столицата от императора на негови приближени, а други са достигали и до най-отдалечените области на империята. Освен като ценна стока, тези фини златарски произведения били изпращани и като специални императорски дарове. Те са били връчвани по определени поводи на високопоставени служители, военачалници и висши църковни сановници. Споменатият колан от съкровището в Бет Шеан е отлично доказателство за такъв дар, изпратен в твърде отдалечен от столицата район, и то в една манастирска общност. Може би именно такъв личен дар е бил и новооткритият колан от морето. Няма съмнение, че той е бил притежание на богата и видна личност – може би висш византийски сановник.

Трябва да се отбележи, че подобни скъпи златни накити били давани заедно с огромни количества златни монети като трибут от империята и на някои варварски вождове – съюзници или евентуално федерати на империята⁶⁷, а може би предавани и като откуп за видни военнопленници. Същевременно бих искал да посоча интересното мнение на К. Браун, изказано при проучването на три златни ранновизантийски ажурни огърлици от Римско-германския музей в Майнц, от музея Метрополитън в Ню Йорк и от Британския музей. По-малката тежина на две от тях (както е и при накита от Черно море) води известната изследователка до предположението, че те произхождат не от Константинопол, а от други работилници в Средиземноморието, които са били силно повлияни от столичните златарски ателиета⁶⁸.

Златният колан е попаднал под водата край скалистите брегове на нос Емине (ако това е наистина мястото на намирането му) най-вероятно при корабкрушение. То е станало може би в началото или най-късно до средата на VII в., когато собственикът на колана е пътувал от или за Константинопол. Дали той е бил мъж или жена, е трудно да се определи, тъй като богато украсени златни колани и огърлици са били носени от представители и на двата пола. Значителните му размери обаче насочват по-скоро към собственик – мъж.

Докъм средата на второто десетилетие на VII в. по-големите градски центрове, разположени на север от Стара планина (античния Naemus),

са съществували и са водели сравнително активен икономически живот. Нос Емине е крайната точка на Стара планина и в този смисъл е бил средищен и разделителен пункт на древния път, водещ от устието на р. Дунав към Византион (Константинопол)⁶⁹. Напоследък въз основа на нумизматичен материал бе доказано убедително, че Византия е изоставила земите северно от Хемус – заедно с всички селища в тях, както и все още останалите укрепени военноадминистративни центрове по Дунавския лимес и Черноморието – по времето на император Ираклий (610–641), и по-точно – около 614–615 г.⁷⁰ Това се случило в резултат на поредното аваро-славянско нашествие, на което централната власт в Константинопол не могла вече да се противопостави. Тогава границата на империята била окончателно изместена по отдавна подготвената и донякъде използвана отбранителна линия по билото на Стара планина⁷¹. Всички селища на север от нея, включително и крайбрежните, били или изоставени, или превзети, опожарени и унищожени от нашествениците⁷². След 614 г. животът в тях престанал напълно за няколко века, докато в същото време градовете по югозападното крайбрежие на Черно море продължили да съществуват в границите на империята и да се развиват благодарение на близостта на столицата. Следователно, ако собственикът на колана е пътувал от или до някое черноморско пристанище на север от Стара планина, това би могло да стане само докъм средата на второто десетилетие на VII в. Ако пътуването е било от или до пристанище на юг от Стара планина, то би могло да се осъществи и по-късно.

Крайт на VI и VII век представляват един сравнително слабо проучен период от историческото и икономическо развитие на балканските провинции на империята⁷³. Именно затова значението на новотърсеният накит от Българското черноморие като едно от малкото запазени свидетелства за високохудожествено златарско производство през този период е особено голямо. Същевременно той представя един неизвестен досега, много сложен и красив тип изделие – златен колан. Той е бил създаден в столично или повлияно от Константинопол източносредиземноморско ателие. Накитът представлява ново и много важно сведение за дейността на византийските златари през VI–VII в.

БЕЛЕЖКИ

¹ По-късно накитът е бил предложен за откупуване и е бил показан в Регионалния исторически музей–Варна, но поисканата сума надхвърляла многократно възможностите на музея и приносителят си го е прибрал веднага. От директора на музея д-р Валентин Плетнъов, който го е видял за кратко, получих допълнителни данни, използвани тук, за което му благодаря. Според него накитът е бил изработен от много фини, тънки златни звена и намервачът е казал, че по направена проба златото е било много чисто – около 22 карата. Дължината му била наистина около един метър и се е събирал в кутийка с размери около 10 на 20 см. По сведения от друг колега, през 2005 г. същият накит е бил предложен за откупуване и в Националния исторически музей–София, но пак само по снимки и с данни, че е намерен под водата край Варна. Поискана била още по-голяма сума. Възможно е истинското място на намиране да се крие от намервачите, но няма съмнение, че то е някъде по българската част на Западното Черноморие. Склонен съм по-скоро да приема първоначалната версия – че е бил намерен близо до нос Емине.

² За приблизителните размери на звената, както и за дължината на целия накит може да се съди само по една от детайлните снимки. На нея се вижда задната страна на централната му част с медальона и няколко от кръглите и сърцевидните звена. За мащаб е поставена цигара „Средец“, която по стандарт има дължина 8,5 см. Въз основа на това направих и приблизителните изчисления за общата дължина на накита за размерите на запазените му половини и на отделните детайли.

³ **B. Deppert-Lippitz.** *L'opus interrabile des orfèvres romains.* –In: **Chr. Eluère** (ed.). *Outils et ateliers d'orfèvres des temps anciens* (Antiquités nationales, Memoire, 2). Paris, 1993, p. 69–72; **A. Yerolanou.** *Diatrita.* Athens, 1999, p. 13–19.

⁴ **A. Yerolanou.** *Op. cit.*, p.128–129, 210–211, № 40 et litt.

⁵ *Ibidem*, p. 211, № 41.

⁶ *Ibidem*, p. 211, № 43.

⁷ **A. Greifenhagen.** *Schmuckarbeiten in Edelmetall, I: Fundgruppen.* Berlin, 1970, S. 70, Taf. 51/1.

⁸ **А. В. Банк, О. С. Попова** (ред.). *Искусство Византии в собраниях СССР.* Москва, 1977, с. 117–118, № 161 б.

⁹ **Y. Izraeli, D. Mevorah.** *Cradle of Christianity* (Catalogue of Exhibition). Jerusalem, 2000, p. 96.

¹⁰ **V. Rudolph.** *A Golden Legacy. Ancient Jewellery from the Burton Y. Berry Collection.* Bloomington/I, 1995, p. 283–284, № 82/A.

¹¹ *Ancient Jewellery.* Christie's New York. New York, 2003, p. 82, № 508.

¹² **И. Поповић.** *Касноантички и рановизантијски накит од злата у Народном музеју у Београд.* Београд, 2001, с. 135, № 61.

¹³ *Jewellery Ancient to Modern* (Exhibition Catalogue). The Walters Art Gallery – Baltimore. New York, 1979, p. 157, № 439; **A. Yerolanou.** *Op. cit.*, p. 213, № 53.

¹⁴ **P. Brown.** *The World of Late Antiquity. From Marcus Aurelius to Muhammad.* London, 1971, p. 183, fig. 122.

- ¹⁵ **A. Yerolanou.** Op. cit., p. 128, fig. 227.
- ¹⁶ Ibidem, p. 128, 238, № 189, 191.
- ¹⁷ Ibidem, p. 56, fig. 70.
- ¹⁸ **P. Brown.** Op. cit., p. 183, fig. 122.
- ¹⁹ **H. Sachs, E. Badstübner, H. Neumann.** Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig, 1980, S. 236.
- ²⁰ **A. Yerolanou.** Op. cit., p. 280–292, № 488–567.
- ²¹ Ibidem, p. 187–189 et litt.
- ²² **V. Rudolph.** Op. cit. p. 290–291, № 84/B.
- ²³ **É. Garam.** Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. Budapest, 2001, S. 182, Taf. 3:1, Farbtaf. II:1.
- ²⁴ **A. Yerolanou.** Op. cit., p. 186, fig. 354.
- ²⁵ Ibidem, p. 186, fig. 352.
- ²⁶ **R. A. Higgins.** Greek and Roman Jewellery. London, 1961, p. 179.
- ²⁷ **L. Ruseva-Slokoska.** Roman Jewellery. A collection of the National Archaeological Museum – Sofia. Sofia, 1991, p. 147–148, № 120–126.
- ²⁸ **Д. Овчаров, М. Ваклинова.** Ранновизантийски паметници от България IV–VII век. София, 1978, с. 52, обр. 121 – обеца от съкровището при с. Малък Преславец, Русенско, датирано в IV–VI в.
- ²⁹ **A. Yeroulanou.** Op. cit., p. 55–56, fig. 70.
- ³⁰ **L. Ruseva-Slokoska.** Op. cit., p. 88–89, 208, № 286.
- ³¹ **С. Ю. Коргопольцев, И. А. Бажан.** К вопросу об эволюции трехрогих пельтовидных лунниц в Европе (III–VI вв.). – Петербургский археологический сборник, 7, 1993, с. 118–119, рис. 6: 21, 22.
- ³² **A. Yeroulanou.** Op. cit., p. 236, № 182.
- ³³ **A. Greifenhagen.** Schmuckarbeiten in Edelmetall, II: Einzelstücke. Berlin, 1975, S. 67, № 9, Farbtaf. IV: 5.
- ³⁴ **J. Kubczak.** O biżuterii antycznej ze zbiorów rozgrabionej przez hitlerowców w 1939 r. – Z otchłani wieków, 34, 2, 1968, s. 220–221, rys. 9.
- ³⁵ **О. М. Приходнюк.** Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). Київ, 2001, с. 41, рис. 41:6 и цит. лит.
- ³⁶ **M. Simon.** La civilization de l'Antiquité et le christianisme. Paris, 1972, p. 268, fig. 106.
- ³⁷ Collection Stathasos, III. Athens, 1971, p. 284, № 203a, pl. XLII; **A. Yeroulanou.** Op. cit., p. 206, № 24.
- ³⁸ **A. Yeroulanou.** Op. cit., p. 227, № 129–134.
- ³⁹ Ibidem, p. 292, № 570.
- ⁴⁰ **Cl. Lepage.** Les bracelets de lux romains et byzantins du IIe au VIe siècle. Étude de la forme et de la structure. – Cahiers archéologique, 21, 1971, p. 8–9, fig. 15.
- ⁴¹ **W. Anazawa, J. Manome.** The Inlaid Dagger from Kerim-Loo and its Western Connections. – In: **B. Csanád** (Hrsg.). Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert (Varia Archaeologica Hungarica, X). Budapest–Napoli–Roma, 2000, p. 73, fig. 6:2 and bibl.
- ⁴² **B. Pfeiler.** Römischer Goldschmuck. Mainz, 1970, S. 97; **L. Ruseva-Slokoska.**

Op. cit., p. 46–48.

⁴³ **A. Lászlo**. Art of the Migration Period. Budapest, 1974, p. 27, fig. 31.

⁴⁴ **A. Greifenhagen**. Op. cit., I, p. 69–70, fig. 51:1; **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 209, № 36.

⁴⁵ **G. Bustacchini**. Ravenne. Les mosaïques, les monuments et le milieu. Ravenne, 2004, p. 118–119, fig. 183.

⁴⁶ **K. R. Brown**. The Golden Breast Chain from the Early Byzantine Period in the Römisch-germanisches Museum in Mainz. Mainz, 1984, p. 7–8, figs. 6–9.

⁴⁷ **E. Garam**. Über die Beziehung der byzantinischen Goldschnallen und der awarenzeitlichen Pseudoschnallen. – In: **B. Csanád** (Hrsg.). Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert (Varia Archaeologica Hungarica, X). Budapest–Napoli–Roma, 2000, S. 217–218, Abb. 5–6 und Bibl.

⁴⁸ Jewellery through 7000 Years (Exhibition Catalogue, British Museum). London, 1976, p. 126–127, № 190.

⁴⁹ **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 212, № 45.

⁵⁰ **K. R. Brown**. Op. cit., p. 1–13, pl. 1–4.

⁵¹ **A. Nestori, F. Bisconti**. I mosaici paleocristiani di Santa Maria Maggiore negli acquarelli della collezione Wilpert. Città del Vaticano, 2000, p. 22, tav. XXXIV.

⁵² Ravenna, ville d'art. Ravenna, 2005, p. 64, fig. 48 – крайната фигура в вляво.

⁵³ **H. Peirce, R. Tyler**. L'art byzantin, I. Paris, 1932, p. 46–47, pl. 35, 37.

⁵⁴ **B. Csanád**. Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vierteligen Gürtels. – In: **B. Csanád** (Hrsg.). Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jahrhundert (Varia Archaeologica Hungarica, X). Budapest–Napoli–Roma, 2000, S. 99–162 und Bibl.

⁵⁵ **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 55–56.

⁵⁶ **E. Coche de la Ferté**. Antiker Schmuck. Stuttgart, 1961, S. 7, Abb. XI.

⁵⁷ **M. Gough**. The Origins of Christian Art. London, 1971, p. 126–127, fig. 113.

⁵⁸ **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 236–237, № 182–183.

⁵⁹ Ibidem, p. 236, № 181.

⁶⁰ Ibidem, p. 238, № 191.

⁶¹ **B. Deppert-Lippitz**. Late Roman and Early Byzantine Jewelry. – In: **K. R. Brown, D. Kidd, Ch. T. Little** (eds.). From Attila to Charlemagne (Arts of Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Arts). New York, 2002, p. 58–62, figs. 7:1–3; **K. R. Brown**. Op. cit., p. 9–10.

⁶² **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 38–39.

⁶³ **M. Gough**. Op. cit., p. 155, fig. 156; **G. Bustacchini**. Op. cit., p. 122, fig. 185.

⁶⁴ **B. Csanád**. Byzantinisches zur Herkunftsfrage ..., S. 112–113, Taf. 5:1, 2.

⁶⁵ За този начин на закачване виж: **A. Yeroulanou**. Op. cit., p. 56, figs. 70–71.

⁶⁶ **M. C. Ross**. Objects from Daily Life. – In: **K. Weitzmann** (ed.). Age of Spirituality. Late Antique and Early Byzantine Art, Third to Seventh Century (Catalogue of Exhibition). New York, 1979, p. 298–299.

⁶⁷ **Д. Владимирова**. Златото като аргумент в отношенията между Рим и варварите през V в. и нумизматичните данни от България – В: **П. Владкова, Г. Чохаджиева, В. Мартинова** (съст.). Монетите и банкнотите – възможен

прочит. Юбилеен сборник в чест на ст. н. с. д-р Христо Харитонов. Велико Търново, 2005, с. 139–141.

⁶⁸ **К. R. Brown.** *Op. cit.*, p. 28–29.

⁶⁹ **К. Шкорпил.** Стратегически постройки в черноморската област на Балканския полуостров. – *Byzantinoslavica*, II/2, 1930, с. 198.

⁷⁰ **И. Лазаренко.** Нумизматични данни за опожаряването на Одесос по времето на император Ираклий. – *ИНМВ*, 34–35 (49–50), 1998–1999, с. 150–166.

⁷¹ **К. Шкорпил.** Цит. съч. с. 30, с. 192; **Р. Рашев.** Старобългарски укрепления на Долния Дунав (VII–XI в.). София, 1982, с. 10–12.

⁷² **И. Лазаренко.** Нумизматични данни., с. 159–160; **В. Велков.** Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV–VI в.). София, 1959, с. 54; **Р. Рашев.** Цит. съч., с. 15–16. Вж. също последните обширни проучвания върху нумизматичния материал от румънска Добруджа: **G. Custurea.** Date noi privind circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. V–VII). – *Pontica*, XXXVII–XXXVIII, 2004–2005, p. 491–536; **A. Gândilă.** Sixth to Seventh Century Coin Circulation in Dobroudja. – *Cercetări numismatice*, IX–X, 2005, p. 109–166.

⁷³ **В. Велков.** Цит. съч., с. 49–50.

AN EARLY BYZANTINE GOLD BELT OF PIERCED WORK FROM THE BULGARIAN BLACK SEA COAST

Alexander Minchev

A few years ago, a fragmentary piece of gold jewellery piece was found during professional diving underwater most probably north of Cape Emine (ancient Emona) on the Bulgarian Black Sea coast. Over one year later the author received several photos of the find made by its founder, along with the permission for a preliminary publication. Unfortunately, for some reasons he refused to give any detailed information and exact measures of the piece supplied. The find is probably still a private possession.

The jewellery piece is composed now in general of two joined chain-type segments made of small discs and heart-shaped links decorated in pierced work (open work – *opus interrasile*). Both of them are attached to a central joint, namely an oval medallion with mounting for a gem or enamel (fig. 1:a, b; details figs. 2–11). Its total length at the time being is ca 1 m and it was said that it has an weight of 115 g, which speaks in favor of a very fine craftsmanship of its elements. The trace of a joint of a third – also upper

segment (now missing) are still visible on the medallion (*fig. 11*).

The upper segment of the jewellery piece (length ca 50 cm) is made of twenty-three pierced-work cast discs (diameter ca 2 cm each) of simple design and two rings at the upper end (diameter ca 1.6 cm) for fastening (*fig. 2*). All they have joints of small lateral soldered eight-shaped double loops and one more clasp ring at the upper end (*figs. 4–6*).

The second one (the lower) segment with a length of ca 50 cm is composed of ten heart-shaped pierced-work links (*fig. 3*) also cast (h. ca 4 cm; w. ca 3 cm each). Their decoration is composed of two confronted birds (pigeons?) flanking a sophisticated “Tree of Life” with all details engraved and dotted (*figs. 7–8*). The segment ends in a lunate-shaped pendant (h. ca 5 cm; w. ca 4 cm). It has also a pierced-work decoration of floral motives and three pear-shaped non-decorated smaller pendants hanging at its lower end (*figs. 9–10*). Based on a number of various Late Antique and Early Byzantine jewellery pieces of similar pierced work design (*see bibliography and figs. 12–17*) the author suggests a date of late 6th–7th c. for the gold jewellery piece. Most probably, it was originally a highly elaborate belt of pierced work, which consisted once of three segments or (much less possibly) – a sophisticated breast decoration of a similar design. The belt must have been produced of an imperial jewellery workshop of Constantinople or of one in the Eastern Mediterranean, which was influenced by the capital jewellery production.

The gold belt was probably lost by a shipwreck, which happened ca early 7th c. AD or a bit later not far from Cape Emine, the East-most end of the Balkan Mountain (ancient Haemus). This appeared to be a new, exceptional and highly sophisticated type of jewellery made by a skillful Early Byzantine goldsmith.